

Андрій Корчак

АВСТРО-УГОРСЬКІ ВОЄННІ ФОТОГРАФІЇ ДУБЕНСЬКОГО ФОРТУ-ЗАСТАВИ

Відомо, що Дубенський форт-застава довгий час був засекреченим об'єктом і побачити його з середини було дуже складно. Напевно, через це ми знаємо хіба що два зображення цієї фортеці з періоду до Першої світової війни [2, с.25—26]. Цифрові копії цих світлин можна оглянути в соціальній мережі «Facebook» на спеціальній сторінці «Дубенський форт-застава» в альбомі «Дубенський форт — старі світлини» [1].

На першій з них бачимо фрагмент західної частини полігональної (багатокутної) вулиці, стик південної та центральної частин західних казематів та краєчок казарми справа. У коментарі до зображення зазначено: «Очевидно, саме давнє фото Дубенського форту-застави» [1] (Фото 01). На другій — шість російських офіцерів та одну пані на фоні головного входу до твердині (входу до східної потерни) та коментар: «Зверху, над ворітьми — Дубенское/земляное-пог.читається/ укріплення 1910.» [1] (Фото 02).

Кардинально ситуація змінилася під час Першої світової війни, коли у вересні 1915 р. відступаючи російські війська залишили фортецю, яку, в свою чергу, захопили війська 4-ї австро-угорської армії [2, с. 274]. Саме під час майже цілорічного перебування в стінах форту-застави австро-угорські вояки зробили кілька десятків фотографій об'єкту. Улітку 1916 р. під час Брусиловського прориву росіяни витіснили звідти своїх ворогів [2, с. 274].

Австро-угорські фотографії є надзвичайно цінним історичним джерелом принаймні з двох точок зору. З одного

боку - це перші комплексні фотозйомки твердині, що дійшли до нашого часу. З іншого — дані світлини спростовують неправдиве твердження, про зруйнування зовнішніх секцій західних та східних казематів австро-угорськими вояками перед відступом у липні 1916 р. [2, с. 274; 3, с. 13]. На фотографіях ми бачимо їх зруйнованими вже у вересні-жовтні 1915 р. Проте, слід зазначити, що Дубенський форт-застава піддавався артилерійським обстрілам у ході його відвоювання російськими військами влітку 1916 р. Про це ми дізнаємося з фотографії, опублікованої 3 вересня 1916 р. у французькому журналі «Le Miroir» («Дзеркало») [8, р. 4] (Фото 03).

Хоча усі австро-угорські фотографії є відомі, тому що опубліковані на різних сторінках Інтернету, з метою надання їм більшої наукової вартості, ми вирішили їх згрупувати за трьома збірками та однією колекцією (науково опрацьованою збіркою) і згідно часу зйомок. Отож розпочнемо огляд вказаних світлин.

Цифрові копії першої збірки фотографій, можна побачити в альбомі «Дубенський

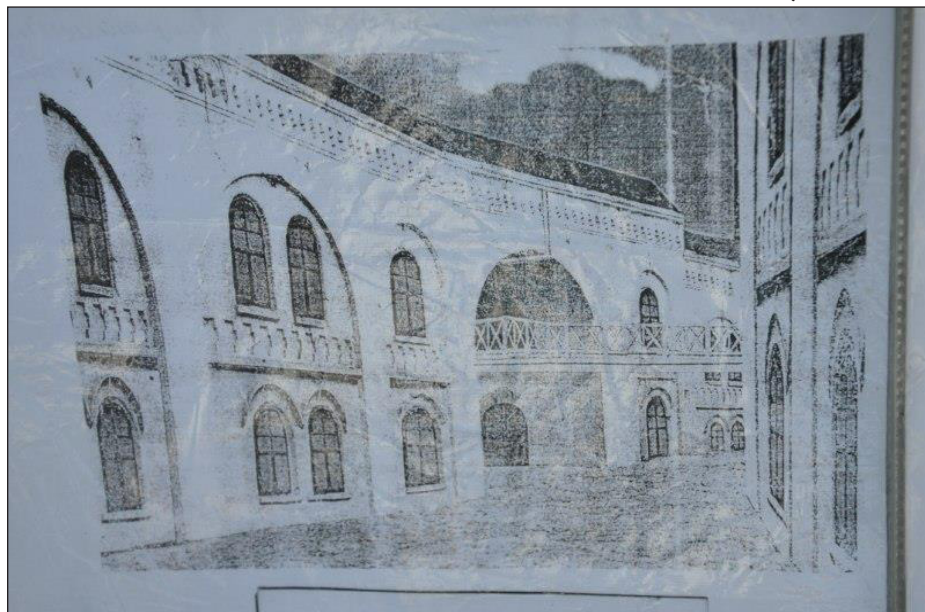

Фото 1.

форт — старі світлини». Це сім світлин. На першій зображено: австро-угорського офіцера серед руїн (Фото 04); на другій — вигляд з південної частини головного валу на засипану румовищами східну частину полігональної вулиці (Фото 05); на третій — північну частину зруйнованих західних казематів (Фото 06); на четвертій — вигляд на два вікна з середини невідомого нам приміщення (Фото 07). П'ята та шоста фотографії, можливо, фрагментарно показують зруйновані кофри

Фото 2.

головного рову (Фото 08; 09), сьома — руйнації одного із входів у потерни в головному рові (Фото 10). На світлинах ми бачимо, що румовища досить свіжі, тому можемо припустити,

що фотозйомку було зроблено у вересні або жовтні 1915 р. [1].

Далі йде колекція світлин, зроблених Цісарсько-королівською квартирою військової преси та Фотоагентством у Відні в зимовий період 1915—1916 рр., і зараз є власністю Австрійської національної бібліотеки. Із цифровими копіями цих фотографій можна ознайомитися на сайті «Kulturpool» («Культурний басейн») [7]. Дані світлини можна поділити на дві підгрупи.

Перша підгрупа шукається на «Kulturpool» за гаслом «Festung Dubno» («Фортеця Дубно»), це 12 наступних фотографій: 1) «Festung Dubno» («Фортеця Дубно») (зліва — південна частина поруйнованих західних казематів, в центрі — засипаний румовищами фрагмент західної частини полігональної вулиці, справа — фрагмент казарми) (Фото 11); 2) «Facekassematte Mitte, Festung Dubno» («Фасад центральних казематів, фортеця Дубно») (фрагмент центральної частини поруйнованих західних казематів) (Фото 12); 3) «Facekassematte rechte Schulter, Festung Dubno» («Фасад казематів праве плече (крило), фортеця Дубно») (зліва — краєчок казарми, основне зображення — стик південної та центральної частин поруйнованих західних казематів та фрагмент засипаної румовищами

Фото 3.

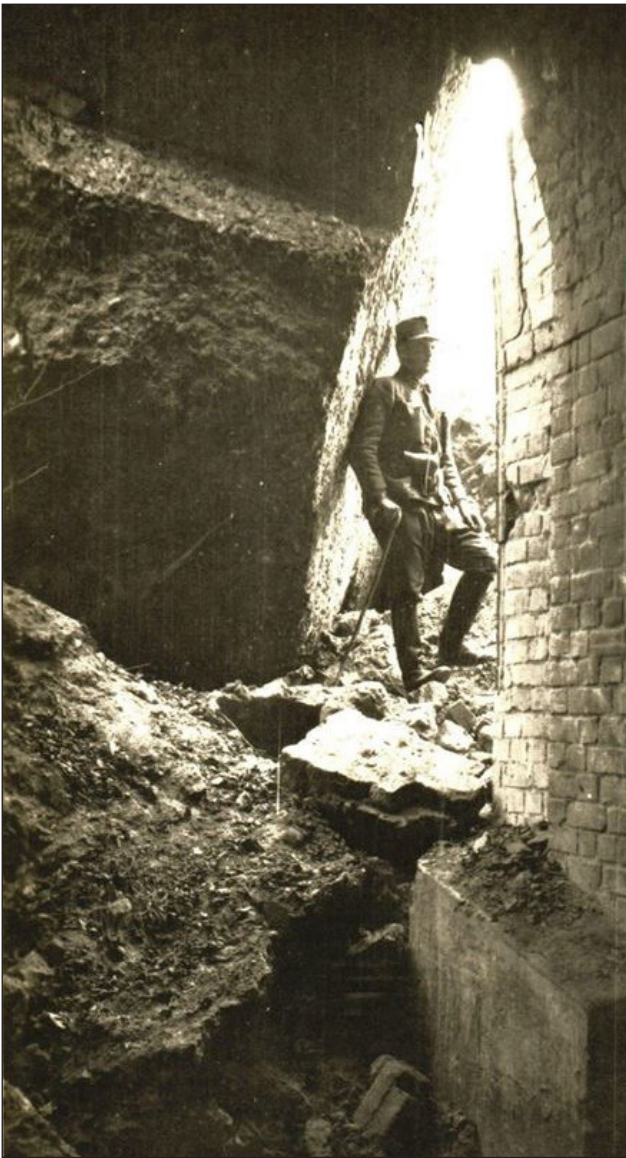

Фото 4.

західної частини полігональної вулиці) (Фото 13); 4) «Facekassematte rechter Teil, Festung Dubno» («Фасад казематів права частина, фортеця Дубно») (зліва — західний краєчок північного заокруглення казарми, основне зображення — північна частина зруйнованих західних казематів та фрагмент засипаної румовищами західної частини полігональної вулиці) (Фото 14); 5) «Grabenflankierungsanlage in der Kapitale, Festung Dubno» («Вогневе фланкування (вогневий згин) рову у верхній частині, фортеця Дубно») (можливо руїни одного із кофрів у головному рові) (Фото 15); 6) «Kehleingang, Hauptpotem, oben Wall, Festung Dubno» («Горловий вхід, головний горщик, зверху вал, фортеця Дубно») (головний вхід до твердині (вхід до східної потерни)) (Фото 16); 7) «Flankierungsanlage rechts Gewehrgalerie in der Kapitale, Festung Dubno» («Вогневе фланкування (вогневий згин) правої вогневої галереї у верхній частині, фортеця Дубно») (головний рів у західному куті, зліва — фрагмент контрескарпової стіни та руїни західного кофру, справа — фрагмент ескарпової стіни та зруйнований вхід у західну потерну) (Фото 17); 8) «Linker Teil der Kehlkassematte, rechts Kaserne, Festung Dubno» («Ліва частина горлових казематів, праворуч казарми, фортеця Дубно») (зліва — фрагмент зруйнованих східних казематів, у центрі — засипана румовищами східна частина полігональної вулиці, справа — східний фрагмент північного заокруглення

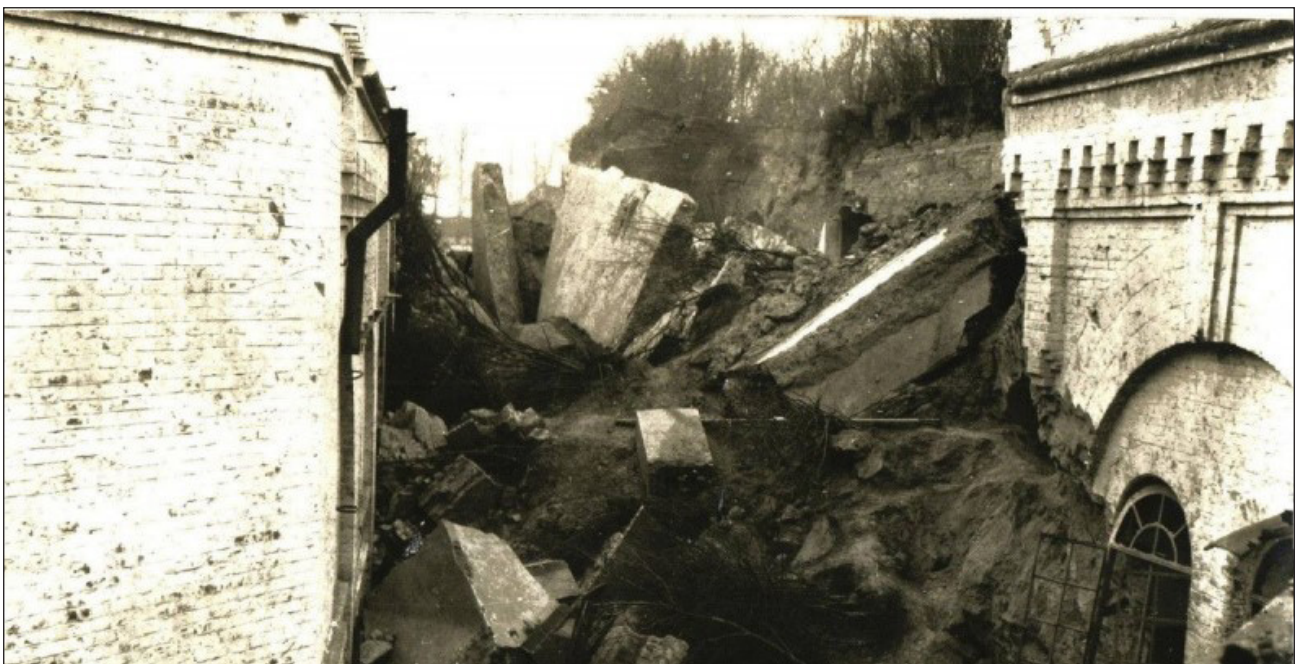

Фото 5.

Фото 6.

Фото 7.

Фото 8.

казарми) (Фото 18); 9) «Facekassematte, Mitte, Eingang in die Mittelpoterne, Festung Dubno» («Фасад казематів, середина, вхід у середню (центральну) потерну, фортеця Дубно») (стик центральної та північної частин поруйнованих західних казематів та засипаний румовищами фрагмент західної частини полігональної вулиці) (Фото 19); 10) «Rechte

Kehlkassematte, links Kaserne am inneren Hof, Festung Dubno» («Праві горлові каземати, зліва казарми на внутрішньому подвір'ї, фортеця Дубно») (зліва — південно-східний кут казарми, у центрі — засипана румовищами східна частина полігональної вулиці, справа — зруйновані східні каземати та залишки знищеної, виконаної з гофрованої сталі південної огорожі, що захищала центральну частину форту-застави з півночі та півдня) (Фото 20); 11) «Linker Schulterkoffer im Graben mit gesprengter Gewehrgalerie oben Wall, Festung Dubno» («Лівий плечовий кофер в рові з підірваною вогневою галереєю зверху валу, фортеця Дубно») (насправді, руйнації системи входів до південної потерни у головному рові) (Фото 21); 12) «Kehlkassematte linker Teil oben Wellblech gegen den äusseren Hof. (Mitte Wall), Festung Dubno» («Горлові каземати ліва частина, вгорі гофрований лист навпроти зовнішнього двору. (Центральний вал), фортеця Дубно») (зліва — фрагмент поруйнованих східних казематів, у центрі — фрагмент виконаної з гофрованої сталі південної огорожі, справа — південно-східний кут казарми) (Фото 22).

Друга підгрупа шукається на «Kulturpool» за гаслом «Sperrfort Dubno» («Форт-застава Дубно»), це 7 наступних фотографій: 13) «12 cm Minenwerfer — Sperrfort «Dubno»» («12 см міномет — форт-застава «Дубно»») (Фото 23); 14) «Maschinengewehr M. 7/12 eingebaut in der Schwarmlinie flankierend. Sperrfort «Dubno»» («Кулемет М. 7/12 встановлений у фланкуючій лінії рою. Форт-застава

Фото 9.

«Дубно») (Фото 24); 15) «9 cm Feldkanone M. 75/96 in der Schwarmlinie iengebaut als Flankierungsgeschütz. Sperrfort «DUBNO») («9 см польова гармата М. 75/96 в лінії рою, вбудована як фланкуючий захист. Форт-застива «Дубно») (Фото 25); 16) «Hindernisszone im Abschnitt der zweiten Kompanie des 84. Regiments bei Podluze im Umfeld des Sperrforts von Dubno» («Зона перешкод на ділянці Другої роти 84-го Полку поблизу Підлужжя в районі Дубенського фотру-застиви») (Фото 26); 17) «Strassensperre gegen den

Südausgang von Podluze, die Sperrforts von Dubno im Hintergrund. Das Tor wurde von Offiziers-Stellvertreter Weinguni von der Regimentspionierabteilung V des 84. Infanterieregimentes» («Дорожні перешкоди навпроти південного виїзду з Підлужжя, на задньому плані Дубенський форт-застива. Ворота були спроектовані заступником офіцера Вайнгуні з Полкової інженерної дивізії V 84-го Піхотного полку») (Фото 27); 18) назва таж сама,

що і попередньої фотографії (Фото 28); 19) «Moderne Feldkanone als Flankierungsgeschütz, steht tagsüber im bombensicheren Unterstand und wird Nachts, respektive im Momente der feindlichen Infanterie Angriffe in die Schwarmlinie gebracht, beim Sperrfort Dubno, zweite Batterie des Feldkanonenregiments 6» «Сучасна польова гармата, як фланкуюча артилерійська зброя, в денну пору стоїть у захищеному від бомб сховищі і використовується вночі, відповідно в момент нападу ворожої інфантерії (піхоти), приведеної

Фото 10.

в лінію рою, у форту-заставі Дубно, Друга батарея 6-го Польового гарматного полку». Отож, у даній підгрупі сам форт ми бачимо лише на сьомій фотографії, а саме один із безпечних виходів на валганг (Фото 29).

До цієї ж колекції слід віднести ще одну світлинку, цифрова копія якої шукається окремо. Це: «70 cm Acetylen Scheinwerfer beim Sperrfort «Dubno»», «70 см ацетиленовий прожектор у форті-заставі «Дубно»» Австро-угорські вояки стоять на південному куті валгангу, за їхніми спинами проглядається південно-західний кут казарми [6] (Фото 30).

Друга збірка фотографій у вигляді цифрових копій, особисто нам знайома з їх публікації в Інтернеті 16 травня 2017 р. відомою дослідницею історії Волині Тетяною Яцечко-Блаженко (м. Луцьк) [4]. Це п'ять наступних світлин. На одній зображено: зліва — західний фрагмент північного заокруглення казарми, справа — засипаний румовищами фрагмент західної частини полігональної вулиці та вцілілий фрагмент стику центральної і північної частин західних казематів (Фото 31); на другій — головний вхід до твердині (вхід до східної потерни) з австро-угорським вартовим (Фото 32); на третій: зліва — фрагмент казарми, далі направо — засипаний румовищами фрагмент західної частини полігональної вулиці та південна частина поруйнованих західних казематів (Фото 33); на четвертій — зроблене з даху казарми фото засипаної румовищами східної частини полігональної вулиці та поруйновані східні каземати (Фото 34); на п'ятій: зліва — фрагмент поруйнованих східних казематів, справа — фрагмент виконаної з гофрованої сталі південної огорожі (Фото 35).

Саме залишки цієї металевої огорожі дають підказку щодо датування даної збірки фотографій. У порівнянні з дванадцятю фотографією попередньої колекції ми бачимо, що фрагмент третього зліва сталевого гофрованого листа є меншим ніж він був узимку 1915—1916 рр. Також на усіх п'яти світлинах ми бачимо характерну для літа густу рослинність. Тому можемо припустити, що ці фотографії були зроблені десь на початку літа 1916 р., напередодні Брусиловського прориву.

Подібно, як і друга, третя — остання збірка можливих австро-угорських фотографій у вигляді цифрових копій, теж особисто нам

знайома з їх публікації в Інтернеті 8 листопада 2019 р. Т.Яцечко-Блаженко [5]. Це одинадцять світлин. У своїй замітці до фото, не вказуючи звідки взята інформація, авторка зазначає наступне: «Знайдені світлини зроблені невідомим фотографом у 1922 р.» [5]. За твердженням дослідника фотографії з м. Броди Володимира Ульянова, дана збірка складається з двох частин. Перша (фото 36), дев'ята (фото 44) та одинадцята (фото 46) світлини мають прямокутне обрамлення, решта — обрамлення з округлими кутками, що свідчить про неодноразове їх виконання. Також, враховуючи те, що біле обрамлення восьми фотографій з округлими кутками є характерним для австро-угорських світлин періоду Першої світової війни, можна припустити, що вони були виготовлені раніше, у 1915—1916 рр., або ж пізніше автором, який працював у стилістиці воєнних часів.

Усі фотографії цієї збірки показують фортецю в закинутому стані. На першій зображено, найімовірніше, вхід у північну частину західних казематів з полігональної вулиці (зараз він має дещо інший вигляд після перебудови його поляками у міжвоєнний період) (Фото 36); на другій — головний вхід до твердині (вхід до східної потерни) (Фото 37); на третій зліва — засипаний румовищами фрагмент західної частини полігональної вулиці та вцілілий фрагмент стику центральної та північної частин західних казематів, справа — частина казарми (Фото 38); на четвертій — зроблене з передового валу фото південно-західної частини головного рову (вигляд в південно-східному напрямку) (Фото 39); на п'ятій — руїни одного із кофрив у головному рові (Фото 40); на шостій — вигляд з одного із приміщень поруйнованих західних казематів на засипану румовищами західну частину полігональної вулиці та казарму (Фото 41); на сьомій — руйнації системи входів до південної потерни у головному рові (Фото 42); на восьмій: зліва — південний край казарми, у центрі — фрагмент поруйнованих східних казематів, справа — споруда, що з'єднувала з півдня східні та західні каземати (Фото 43); на дев'ятій: зліва — краєчок казарми, основне зображення — стик південної та центральної частин поруйнованих західних казематів та фрагмент засипаної

румвищами західної частини полігональної вулиці (Фото 44); на десятій зліва — краєчок казарми, основне зображення — південна частина поруйнованих західних казематів та фрагмент засипаної румвищами західної частини полігональної вулиці (Фото 45); на одинадцятій: зліва — вцілілий стик центральної та північної частин західних казематів у центрі — фрагмент засипаної румвищами західної частини полігональної вулиці та північна частина поруйнованих західних казематів, справа — фрагмент казарми (Фото 46).

На думку В.Ульянова до цієї групи фотографій можна віднести світлинку із зображенням головного коридору другого поверху казарми, яка теж має можливе австро-угорське походження та зроблена приблизно у той же самий час (Фото 47).

Отож, підсумовуючи вищевказане зазначимо, що на даний момент нам відомо

44 світлини Дубенського форту-застави, або ж прилеглої до нього території (еспланади), які були зроблені австро-угорськими вояками або ж за австро-угорською стилістикою воєнного часу. Вони складають три різні збірки та одну колекцію, що походять з періоду приблизно 1915—1922 рр. Ці світлини представляють перші комплексні зйомки в історії даного об'єкту, показують його стан у різні моменти Першої світової війни та розвіюють міф про його руйнацію австро-угорцями під час відступу улітку 1916 р. Важливо зазначити, що дані фотографії дають також можливість зробити порівняльний аналіз стану руйнації твердині, як у часи Великої війни, так і тепер, адже наступні комплексні зйомки Дубенського форту-застави відновилися знову, лише з початком ХХІ ст., коли масово почала використовуватися цифрова техніка.

Короткий словник термінів*

- **Валганг** — (нім. *Walgang*, від *Wal* — «вал» і *Gang* — «прохід») — частина кріпосного валу, спереду прикрита бруствером і призначена, головним чином, для переміщення гармат, кулеметів, вояків.
- **Ескарп** — (фр. *escarp* — крутий від італ. *scarpa* — укіс, схил) — фортифікаційна споруда — сторона оборонного рову, яка звернена до противника (і відповідно найближча до того, що обороняється), тоді як протилежна до нього сторона називалася контрескарп.
- **Еспланада** — (фр. *esplanade* від лат. *explanare* – вирівнювати) – широка та відкрита кількакілометрова територія довкола фортеці. Поділялась на ближню та дальню.
- **Каземат** — (фр. *casemate* від італ. *casamatta* — «сліпе укріплення»): окреме внутрішнє приміщення в укріпленій фортифікаційній споруді (фортеці, форті, доті, батареї та інше), що захищене від ворожого артилерійського вогню і бомбардування та служить для розміщення гарнізону,
- складів боєприпасів, продовольства тощо, а, інколи, й озброєння. Безпечні каземати — переважно внутрішні секції казематів, які під час обстрілу герметично закривалися з метою захисту вояків та майна від руйнівної дії бомб та снарядів.
- **Ковфр** — закрита кам'яна галерея в сухому фортечному рові; каземат на зламі кріпосного рову, призначений для обстрілу рову в одному або двох напрямках.
- **Полігональна вулиця** — багатокутна вулиця.
- **Потерна** — (фр. *poterne*) — галерея (тунель) під землею або всередині масивної споруди. У фортифікаційних спорудах служить для службового сполучення між частинами фортець та інших об'єктів, для виходу назовні. У зв'язку з останнім часто потерною називався також потайний вихід з такого тунелю.
- **Укріплення** — оборонна споруда.
- **Фортеця** — (італ. *fortezza*) або Твердиня — укріплена фортифікаційна споруда з міцними капітальними спорудами, постійним гарнізоном, великим запасом провіанту та озброєння; призначена для протидії

*При укладанні словника використано матеріали з низки довідкових видань та Вікіпедії.

довготривалій облозі та перебування в круговій обороні. Із винаходом нових видів озброєння та застосуванням нової тактики ведення бою, значимість фортець як основних оборонних пунктів ослабла.

- **Форт** — (фр. fort, від лат. fortis — «сильний, Міцний») — окреме укріплення, що складається з однієї або кількох фортифікаційних споруд відкритого або закритого типу.
- **Форт-застава** — (у випадку нашої теми) окреме укріплення для охорони залізничної та шосейної доріг, в якому перебував гарнізон, готовий витримати як мінімум двомісячну облогу.

Фото 11.

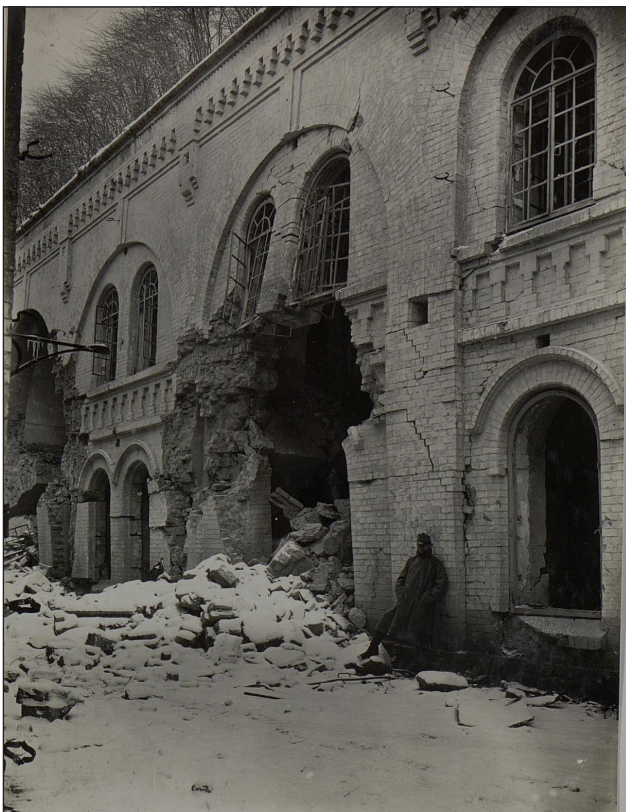

Фото 12.

Фото 13.

Фото 14.

Фото 15.

Фото 16.

Фото 17.

Фото 21.

Фото 18.

Фото 22.

Фото 19.

Фото 23.

Фото 20.

Фото 24.

Фото 25.

Фото 29.

Фото 26.

Фото 30.

Фото 27.

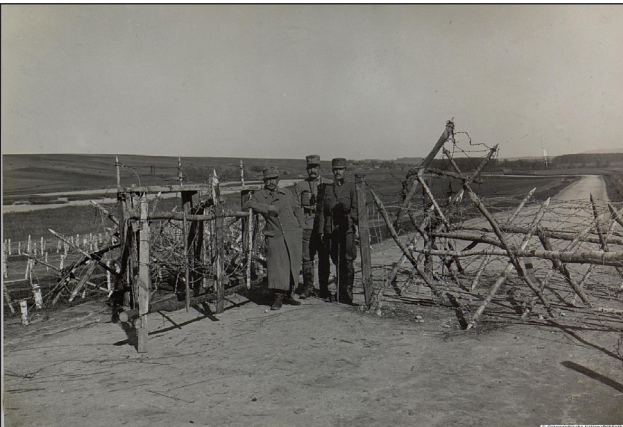

Фото 28.

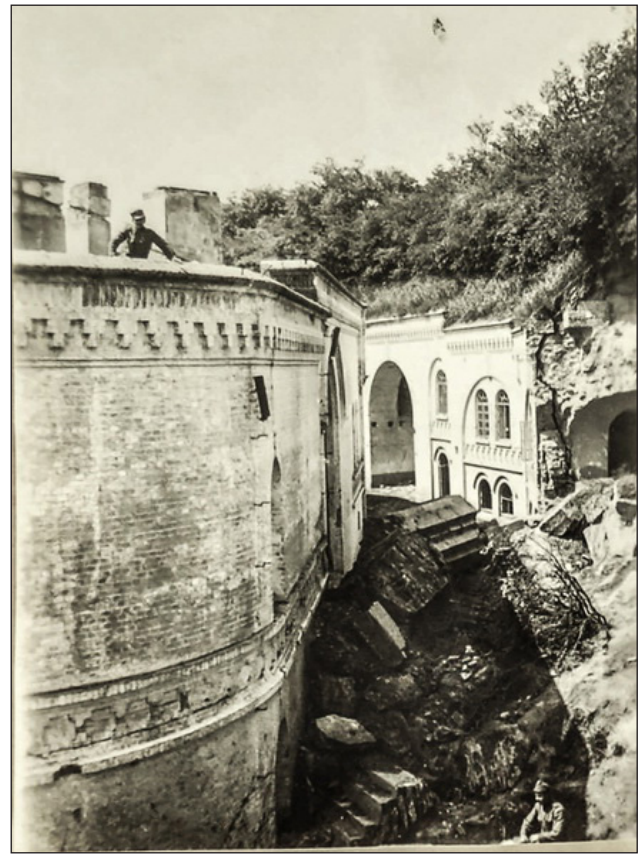

Фото 31.

Фото 32.

Фото 33.

Фото 34.

Фото 36.

Фото 35.

Фото 37.

Фото 40.

Фото 38.

Фото 41.

Фото 39.

Фото 42.

Фото 43.

Фото 45.

Фото 44.

Фото 46.

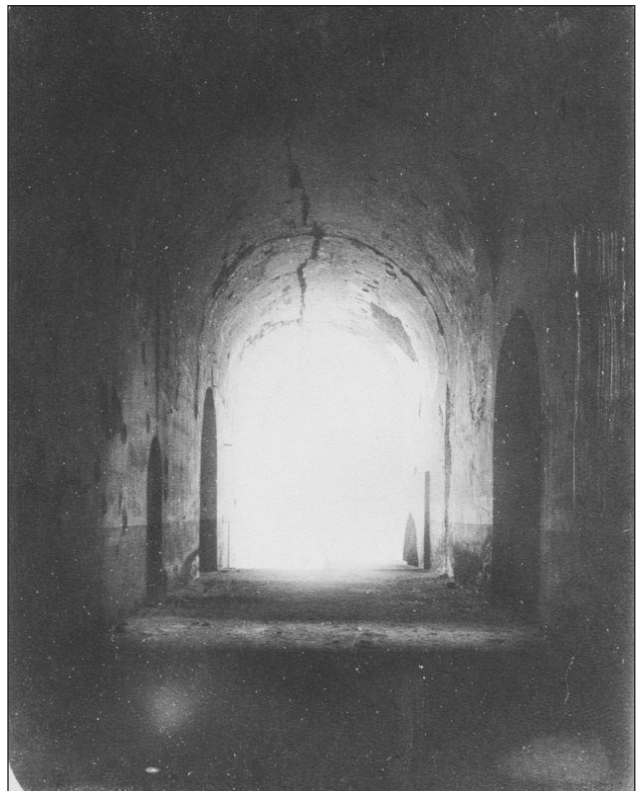

Фото 47.

Джерела та література

1. Дубенський форт — старі світлини (альбом) // Дубенський форт-застава / Facebook / URL: <https://www.facebook.com/media/set/?set=a.942195849212818&type=3> (дата звернення: 19.06.2020).
2. Савчук П. Дубенський форт. Рівне, 2001. 288 с.
3. Форт XIX в. в с. Тараканове Дубновського р-на Ровенської обл. /пам. Оборонної архітектури місцевого значення/ Часть I. Паспортизація. Том 1—2. Историческая справка / Госстрой УССР Украинский специальный научно-реставрационный проектный институт «Укрпроектреставрация», Львовская комплексная архитектурно-реставрационная мастерская. Львов, 1983. 41 с.
4. Яцечко-Блаженко Т. Тараканівський форт в 1916 році: неопубліковані фото. 16 травня 2017. / URL: <https://tyzhden.ua/Gallery/192371/3> (дата звернення: 19.06.2020).
5. Europeana / URL: https://www.europeana.eu/de/item/9200291/BibliographicResource_3000073492766 (дата звернення: 19.06.2020).
6. Kulturpool. Österreichs Portal zu Kunst, Kultur und Bildung / URL: <http://www.kulturpool.at/plugins/kulturpool/kuposearch.action?searchText=Dubno&caller=%2Fplugins%2Fkulturpool%2Fkuposearch.action%3FpageNum%3D261%26searchText%3DdataSource%25253A%25252239%252522%26kupoContext%3Ddefault%26resultsPerPageSelect%3D25> (дата звернення: 19.06.2020).
7. Les défenses autrichiennes et le fort saccagés par le bombardement // Le Miroir. Sixième année. №145. Dimanche, 3 Septembre 1916. P.4.